

EPIGRAMĂ GREACĂ INEDITĂ DIN TOMIS

Livia BUZOIANU*
Maria BĂRBULESCU*

Keywords: parent's hope, premature death, jealousy of gods, Moira.

Cuvinte cheie: speranța părintelui, moarte prematură, gelozie divină, Moira.

Abstract: The paper refers to a Greek inscription in lines, partly preserved on a limestone plate, which has been later reused for a Christian inscription. The Roman until now unpublished funerary epigram regards the premature deaths (of the young ones who have not reached the age of maturity), the hopes of parents and the jealousy of gods. The theme and the poetic shape of the message are added to other Tomitan funerary epigrams.

Rezumat: Lucrarea se referă la o inscripție grecească în versuri parțial păstrată pe o placă de calcar refolosită ulterior de o inscripție creștină. Epigrama funerară română, până acum inedită, se referă la morțile prematură (ale tinerilor neajunși la vîrstă maturității), speranțele părinților și gelozia zeilor. Tematica și forma poetică a mesajului se adaugă altor epigrame funerare tomitane.

În colecția Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța figurează o stelă de marmură (inv. 1508), apărută întâmplător în anul 1961, în cartierul "Viile Noi" din Constanța¹.

Placa – un palimpsest – conține două texte funerare în limba greacă: 1 - o epigramă din sec. III p. Chr., care a fost doar semnalată, fără a fi însă cuprinsă în corpus-ul inscripțiilor din Tomis, alcătuit de Iorgu Stoian² rămânând și ulterior inedită; 2 - o inscripție creștină, din sec VI p. Chr., menționată mai întâi de Ion Barnea³ și editată apoi de Emilian Popescu, în tomul inscripțiilor târzii din

* Livia Buzoianu: Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța; e-mail: liviabuzoianu@yahoo.com.

* Maria Bărbulescu: Universitatea „Ovidius” Constanța; e-mail: mariabarbulescu@yahoo.fr.

¹ Cum nota, la vremea respectivă, Adrian Rădulescu, în fișa de inv. 1508 de la MINAC; tot acolo o primă lectură a inscripțiilor. Pentru alte descoperiri din cartierul "Viile Noi", vezi BĂRBULESCU, RĂDULESCU, 1994, p. 161-166, n. 35.

² Inscriptiile din Scythia Minor grecești și latine, vol II, Tomis și teritoriul său, București, 1977 (sunt incluse inscripțiile apărute până prin 1977).

³ BARNEA 1972, p. 257, nota 15 și p. 258, fig. 5.

România⁴.

Placa a avut inițial doar un chenar simplu, în relief, și postament; pe marginea de sus a chenarului figurează abreviat D(is) M(anibus), formulă transcrisă probabil în momentul "pregătirii" stelei pentru utilizare⁵; urmează apoi textul grecesc în versuri, păstrat pe 11 rânduri și litere răzlete din alte două rânduri.

Literele sunt clar trasate: *omicron* este de formă rombică; *sigma* este scris unghiular și dreptunghiular; *omega* are bara de jos detașată. Se folosesc mai multe ligaturi de două sau trei litere, inclusiv cu *omicron* rombic: Π+E (r. 1, 4, 6, 10); M+E (r. 1, 7); N+Γ (r. 1); N+E (r. 1, 11); O+Υ (r. 2, 3); T+E (r. 2 de două ori; r. 5, 10, 11); O+Σ (r. 3, 6, 8); O+N (r. 3); E+sigma pătrat (r. 6); H+P (r. 7); M+E (r. 7); Θ+E (r. 7); T+H (r. 9); H+N (r. 11); T+E+sigma pătrat (r. 1). Câteva litere de la sfârșitul rândurilor sunt transcrise pe chenar, fiind acum sterse; astfel, la sfârșitul r. 6, citim nesigur N sau H; la sfârșitul r. 4 apare o *hedera distinguentis*; primele litere din r. 11 sunt deteriorate, distingându-se totuși TITE (cu ultimile două litere în ligatură). În r. 12-13 se mai văd: TH....Σ/....B; restul semnelor sunt dintr-o altă inscripție⁶.

Dimensiunile stelei: $\hat{\imath} = 1,18$ m; $l = 0,44$ m; gr. = 0,08 m; $\hat{\imath}.l.$ (în textul creștin) = 0,035-0,04 m; $\hat{\imath}.l.$ (în epigramă) = 0,025-0,027 m.

1. Textul epigramei funerare (Fig. 1):

Ἐλπει ὁ μέν γενέτης
βιότου τέλος ὅτε τελέσας
αἴματος ἐξ ἴδιου τόνδε
λιπεῖν διάδοχον.
5. εἰδε τε τις βασκανίη Μοί-
ρης ἐν{ο}τος ἐς τόδ' ἀπείρξ(ε)v
ἥρπασεν δ' ἐκ μεσόθεν
ἐλπίδος καὶ βιότου
κωλύσας κακότητι
10. ἄπερ πατέρι ἐν δοκεύων
Τίτε πλέον ἐρέω ἀρχήν
TH.....Σ
.....B

⁴ IGLR 48 și fig. 48, sub inscripția creștină se văd resturi de litere – MK. T KH H, „care ar putea apartine unei a treia inscripții (a doua în ordine cronologică)”.

⁵ Mai puțin probabil că aici este urmarea unui mesaj funerar bilingv. Aflăm astfel dovada existenței unui atelier specializat în executarea unor piese-suport (plăci de marmură sau de calcar); textul funerar urma să fie gravat ulterior, probabil în același atelier și la comanda expresă a solicitantului. De altfel, la Tomis s-au mai aflat plăci de marmură pregătite pentru a fi inscripționate.

⁶ *Supra*, n. 4, pentru urme de litere diferite de inscripția creștină, care ar putea apartine unei alte inscripții.

2. Textul inscripției creștine (Fig. 2):

+Μνημίον
Παῦλα
σύνβια Παύλ-
ου Σύρου
ύποδιακόνου)

Traducerea textului creștin (după IGLR 48):

"Amintire (mormânt). Paula soția lui Paul sirianul, hipodiacon".

Traducerea epigramei funerare:

"Speră tatăl la sfârșitul vieții că el sfârșindu-se a lăsat în urmă din sângele lui urmaș. Și iată că o invidie a sortii l-a încis (în acest mormânt). A răpit din mijlocul speranței și al vieții returnând în nenorocire ceea ce sperase (gândise) în sinea lui tatăl. Tite, îți voi spune mai degrabă începutul....."

Rândurile 5 și 6 ale inscripției pun probleme de traducere și interpretare. Luate separat, în r. 5 putem avea în vedere o lectură εἶδε τε sau εἶδετε (ligatura T + E face posibilă o astfel de lectură). În primul caz τε are regim de particula enclitică cu valoare copulativă⁷; rămâne să apreciem τις ca pronume nehotărât pe lângă βασκανίη.

În a doua accepție după forma εἶδε (pentru ἴδε), putem presupune și o formă de imperativ persoana 2 plural εἶδετε (pentru ἴδετε). Mai puțin probabil să fie vorba aici de un indicativ aorist 2, persoana 2 plural; εἶδετε este și un subjunctiv persoana 2 plural în poezia epică pentru εἰδῆτε. O formă εἰ δὲ τις (prin omisiunea ligaturii T + E) crează o condițională, pentru care putem admite în r. 6 un verb la conjunctiv (ἀπείρξῃ). Ne-am fi așteptat, însă, pentru a fi în acord cu conținutul primelor 4 rânduri și la un adverb de negație sau la o formulă εἰ μή sau εἰ δὲ μή.

Mai multe dificultăți aflăm în r.6. Fiecare din variantele pe care le propunem este discutabilă. La prima vedere, și pornind de la statutul poetic al textului, suntem tentați fie să recunoaștem în ἐν un element de compunere al unui verb de tipul ἔνειμι (de pildă, care are și valori impersonale); fie să presupunem un adjecțiv verbal în –τος de la un verb cu radicalul ἔννυ- (?). Amândouă "tentăriile" ne conduc însă la construcții artificiale, nesușinute gramatical. Revenind la o formă unitară ENOTOΣ, putem avea în vedere o greșală de lapidă ἐν{ο}τος pentru ἐντος și să traducem întreaga sintagmă ἐν{ο}τος ἀπείρξ(ε)v prin "a încis în interior".

O a doua posibilitate ne-a fost sugerată de Al. Avram. În varianta Avram, r. 5-6 ale inscripției - restituite (εἰ δέ τις βασκανίη Μοί-/ ὅντς ἐν{ο}τος ἐς τοδ' ἀπείρξη)-, s-ar traduce „Dacă însă cineva l-a încis, din pricina Moirei, în acest (mormânt)”. „Evotoς prin adăugarea unui *o micron* ar fi și aici o eroare de lapidă pentru ἐντος; βασκάνιη însă nu mai este interpretat ca subiect (în nominativ) ci are valoarea unui complement de cauză (în dativ).

⁷ Pentru εἶδε urmat de astfel de particule, vezi PEEK, GG, cat. 459 = GVI, cat. 1988 (εἶδε γαρ).

Reținem din varianta Avram ęs tόd' ἀπείօξη (pentru ęs τόδε<σήμα> ἀπείօξη, care ar explica folosirea acuzativului.

Nu excludem însă posibilitatea ca ęvotoς folosit pentru ęvatoς să se refere la vârsta Tânără a decedatului⁸. În aceste condiții putem admite și o traducere „îată însă că o invidie a sorții l-a reținut în acest <mormânt> la vârsta de 9 ani”.

În r. 10 preferăm o restituire ἀπερ̄ πατέρι ἐν δοκεύων și nu ἀ περ̄' πατέρι ἐν δοκεύων. Dincolo de valoarea poetică a formei de dativ πατέρι (pentru πατρί), numele ar părea încadrat de două prepoziții (περ̄ și ἐν) cu același regim. Ἐν nu poate fi element de compunere (un verb ἐνδοκεύω nu este atestat); rămâne să apreciem ἀπερ̄ – forma de neutru plural a unui pronume relativ construit cu particula de întărire περ̄ și ἐν adverb cu rol de a nuanța valoarea semantică a verbului (“gîndise/sperase *în adâncul sufletului*”).

Diviziunea pe versuri*:

Ἐλπει ὁ μὲν γενέτης / βιότου τέλος ὅτε τελέσας
 αἴματος ἐξ ιδίου τόνδε / λιπεῖν διάδοχον.
 εὶ δέ τις βασκανίη Μοί/ρης ęν{ο}τος ęs tόd' ἀπείօξη
 ἥρπασεν δ' ἐκ μεσόθεν / ἐλπίδος καὶ βιότου
 κωλύσας κακότητι, / ἀπερ̄ πατέρι ἐνδοκεύων.
 Τίτε, πλέον ἐρέω ἀρχήνυυ-υυ-

Probleme de vocabular

Vocabularul inscripției de față recurge la termeni poetici, cei mai mulți întâlniți în epigramele funerare de la Tomis.

În r. 1 este folosită forma unipersonală verbală ἐλπει; forma frecventă în poezia funerară este cea nominală la plural – ἐλπίδες – sau în Ac. ἐλπίδας⁹. Ea apare și în epigrama noastră într-o relație poetică și filosofică “speranță – viață”, cu cei doi termeni în genitiv: ἐλπίδος καὶ βιότου (r. 8). Prin plasarea verbului pe primul loc și într-o construcție simplă subiect-predicat (ἐλπει γενέτης) ni se transmite un mesaj acceptat dintotdeauna și regăsit într-o epigramă din sec. III a. Chr., după care copilul este marea speranță a tatălui¹⁰.

Tot dublet, doar nominal însă, îl constituie termenii γενέτης și πατήρ, primul preferat în poezia funerară¹¹.

⁸ Vezi ęvotoς pentru ęvatoς IG XII, 283.

* Diviziunea pe versuri o datorăm d-lui Al. Avram; păstrăm v.3 (respectiv r. 5-6 ale inscripției) în aceeași versiune propusă de Al. Avram; vezi totuși și discuțiile noastre referitoare la text. Autorul citat apreciază că pe piatră mai urmău doi hexametri, respectiv 5 rânduri (unul pentru sfârșitul v. 6 + 4 pentru ultimele două versuri).

⁹ ISM II 175, r. 2; 384, r. 4-5; 459, r. 11-12; ISM III 134, 145 (textele epigamelor au fost reconstituite); 148 („copiată” aproape după ISM II 384). Pentru o formă verbală vizând aspirația la cultură, vezi VÉRILHAC 1978, p. 230, nr. 158 (παιδείας γὰρ ἐγώ πινυτῆς ἦλπι/ζα γενέσθαι).

¹⁰ Sau astfel exprimat, τὸν παιδα...τὴν πολλὴν ἐλπίδα (vezi Anth., VII, 453, sec. III a. Chr., reluat de VERILHAC 1978, nr. 162). Mai departe ceea ce presupune speranță părintilor aflăm dintr-o exprimare plastică tot la Vérlilhac: “l'enfant promesse pour l'avenir” (VÉRILHAC 1978, p. 121-141, cap. III: L'enfant dans la famille).

¹¹ ISM II 375, r. 12; 384, r. 15 (=IGLR 18, r. 15; SEG 48, 980); vezi și ISM II 189, r. 10 și

Luată separat, sintagma βιότου τέλος este frecvent folosită în epigrame¹². Asociată aici cu verbul τελέω, crează o figură de stil interioară - τέλος τελέσας. Forma nepoetică și semnificația versului o regăsim într-un decret de la Histria (ISM I 21 r. 6): [ὅταν δὲ τελέσῃ] τὸν βίον ("atunci când se va săvârși din viață")¹³.

Substantivul αἴμα, -τος apare prima oară într-o inscripție tomitană, figurând în schimb în epigrafe din alte zone – din Attica, Thracia egeană sau Macedonia¹⁴. Valoarea (semnificația) concretă a termenului crează un impact pe plan poetic, explicabil însă dacă îl punem în relație directă cu γενέτης. Relația este întărită prin folosirea adjективului ἴδιος și susținută gramatical prin genitivul originii: αἵματος ἐξ ἴδιου.

Verbul λείπω – aici la infinitiv aorist 2 - λιπεῖν – apare frecvent în inscripțiile funerare de la Tomis având ca obiect direct durerile, suferința, lacrimile, lumina soarelui sau membrui familiei¹⁵.

În inscripția noastră complementul direct al verbului este încă o dată un termen concret - διάδοχον (Ac.) precedat de un pronume demonstrativ. Relația nu este nouă – o regăsim într-o epigramă funerară tot la Tomis (ISM II 369), în formule aproape paralele (λιπεῖν διάδοχον - κατλείψη[...]διαδόχους), și care rezumă rolul individului asumat ca normă de viață: de a lăsa urmași.

Secvența a doua a epigramei debutează în r. 5 tot cu o formă verbală¹⁶. Element lexical deosebit este constituit de sintagma în formă ionică βασκανίη Μοίρης ("invidia sorții"). Fiecare componentă are valență proprie: βασκανία (-η) – ca substantiv desemnează invidia, gelozia și are ca epitet αἰνή¹⁷. Ca adjecțiv βάσκανος este cunoscut în sintagma βάσκανος δάιμων, care în credința greacă desemnează demonul ucigaș al copiilor și tinerilor¹⁸; particularizat este un atribut

166, r. 6 γενέτις pentru "mamă"; ISM III 148, r. 12; 135, r. 4 (Callatis); IGB III 1, 1022, r. 2-3 (Philippopolis); pentru alte exemple, VÉRILHAC 1978, p. 298, *index*.

¹² TAM III 440, r. 12 (Pisidia); TAM II 991, r. 4 (Lycia, epoca imperială); IGB II² 228 bis, r. 8 (Odessos); III 2, 1862, r. 7 (IGB V, 5656), (Byze, sec. III p. Chr.): τέλος βιότου; vezi și PEEK, GG, 166, r. 10 (= GVI, 1154): Μοίρα Φίλωντι βίου πικρὸν ἔθηκε τέλος (Samos, sfârșitul sec. II a. Chr.); CIRB 140 = GVI, 1520 (Pantikapaion); pentru βιότος la Tomis, ISM II 166, r. 6; 275, r. 10; 366, r. 11; 368, r. 6; 369, r. 7; 380, r. 6. După VÉRILHAC 1978, p. 291 formula τέλος βιότου se referă strict la viața terestră a individului (și nu trebuie interpretată ca negare a oricărei forme de viață).

¹³ Ideea este exprimată asemănător în perioada târzie; vezi ICLR 195, r. 6-7(τὸν βίον τ]ελέσασσα) (Axiopolis, sec. V-VI p. Chr.). Pentru τέλος ζωῆς, vezi VÉRILHAC 1978, nr. 53.

¹⁴ IG II² 3754, r. 4 (Athena, sec. II p. Chr.); I.Aeg.Thrace, 320, r. 3 (?); I. Leucopetra, 39, r. 7 (193/194 p. Chr.); 86, r. 12 (237 p. Chr.); 103, r. 12-13 (253 p. Chr.) = SEG 42, 611 (Beroia-Leucopetra-Macedonia); vezi și VÉRILHAC 1978, nr. 61 și 95 (folosirea termenului în cele două epigrame crează, de asemenea, un puternic impact de imagine și emoțional: αἵματος οἰκτροφόνου – nr. 61 și αἵμα δ'ἀνέρρει – nr. 95).

¹⁵ ISM II 166, r. 9; 174, r. 5; 189, r. 4; 195, r. 9; 310, r. 7; 328, r. 8; 365, r. 13; 368, r. 17-18; 369, r. 13; 375, r. 17-18.

¹⁶ Vezi mai sus opțiunea noastră pentru εἰδετε sau εἰδε τε.

¹⁷ SEG 30, 1680: εἰ δέ τις αἰνῆς βασκανίης μετέχει; pentru βασκανί singur, vezi de pildă, BERNAND, 1969, nr. 64: ἀρπασε βασκανίην οὐκων ἐξ ἴδι[ων]; *ibid.*, 122: ὅμματα βασκανίης (= SEG 24, 1197).

¹⁸ Vezi comentariul la PIPPIDI 1969a, p. 213-216, n. 24-30; vezi sintagma într-o

al lui Hades (βάσκανος Αἴδης)¹⁹ sau Ares²⁰. Βασκανίη Μοίρης (cu al 2-lea nume în genitiv subiectiv) este echivalentul aici pentru βάσκανος δαίμων. Acțiunea Moirelor este una decizională: αἱ Μοῖραι αἱ/πάντα νέονσαι (“ursitoarele care urzesc totul”; ISM II 311, r. 3-4) sau Οὐδὲν ἐπ' ἀνθρώποις, Μύραις δ' ὑπὸ πάντα κυκλεῖται („nimic nu depinde de oameni, toate se învârtesc sub puterea destinului”; ISM II 384). La singular Μοῖρα apare frecvent în poezia funerară la Tomis, însotită de adjectivele ἀπαθής²¹ și ὄλοή²².

Acțiunea nefastă a destinului este marcată de două verbe cu valoare concretă, ambele la indicativ aorist: ἀπειρξεν și ἥρπασεν („a închis” și „a răpit, a luat”). Folosirea succesivă a două verbe cu aceeași valoare gramaticală și cu efecte fonice asemănătoare mărește valoarea poetică a textului.

Al doilea verb - ἀρπάζω – mai este folosit într-o epigramă funerară la Tomis în relația complement direct – subiect – predicat: Λογγεῖναν Αἴδης ἥρπασε/”Hades a răpit pe Logeina” (ISM II 326)²³.

În continuare, folosirea prepoziției ἐκ urmată de un adverb (μεσόθεν) și două subsantitive în genitiv – (ἐλπίδος καὶ βιότου) este un procedeu poetic echivalent cu construcțiile ἐκ μέσου ἐλπίδος καὶ βιότου sau ἀπὸ ἐλπίδου καὶ βιότου²⁴.

Rândul 9 al epigramei format dintr-un verb la participiu aorist și un nume în dativ realizează o aliterație - καλύσας κακότητι. Folosirea dativului nu ține de regimul obișnuit al verbului dar capătă valoare într-o traducere de tipul “a returna/a schimba în”. Substantivul κακοτής, obținut printr-o derivare cu sufix de la un adjecțiv preia încărcatura semantică a superlativului adjecțivului de bază: κακός²⁵.

Secvența a treia a epigramei începe cu o adresare în vocativ Τίτε²⁶ ce anunță o relatare la persoana I. Verbul ἔρέω este un viitor ionic de la εἰρω²⁷; prezența, în continuare, a lui ἀρχήν este mai puțin obișnuită, dar anunță aici o anumită

epigramă la KAIBEL 1878, nr. 345.

¹⁹ PEEK, GVI, nr. 1652: [βάσκα]νος ἀνθρώποις Αἴδης; KAIBEL 1878, nr. 496: βασκαίνει τοῖς ἀγαθοῖς Αἴδης; nr 381 βασκανίοις Αἰδέω.

²⁰ LATYSHEV 1965, nr. 482: βάσκανος Αρης; PEEK, GG 136 (βάσκανος ὃν κατέπεφνεν Αρης).

²¹ ISM II 347 r. 2, 369 r. 14, 377 r. 4.

²² ISM II 459 r. 11.

²³ Pentru ἀρπάζω în inscripții funerare, mai vezi PEEK, GVI, 1595 (= GG, 351, r. 1: “οὐχ ούιώς ἥρπαξες ὑπό χθόνα, κοίρανε Πλούτεū” (Roma, sec. II p. Chr.?); GVI, 1969, col. I, r.5: „ἥρπασεν ἡ πάντων φθονερὴ Θεός” (Perinthos-Herakleia, sec. I-II p. Chr.); VÉRILHAC 1978, p. 294, index (nu mai puțin de 30 de trimiteri).

²⁴ Pentru o construcție apă μεσόθεν ἐλπίδων vezi Syll.³, 796 (Athena) apud Pippidi 1969a, p. 216, n. 32. Vezi însă adverbul μεσόθεν urmat de genitiv în Anth. 9, 66 citat de BAILLY 1928, p. 1256.

²⁵ IGUR III 1373 (= GVI 1043) “κακότητι γαίη”; I. Mylasa 278, r. 5: „οὐ μέν ἐμῇ κακότητι τόδ” (Caria, epoca imperială). Dydima, 564, III, r. 9: ἀλλ’ ἥδη με πονεῦσαν ἐφημερίων κακότητι αύτις ἔδωκε ... (287/293 p. Chr.); SEG 55, 476, r. 6-7: ρυσαμένη κακότητος ἡμῆς (Maroneia sec. III-IV p. Chr.); SEG 58, 1111, r. 4: προπαθῶν κατότητα τε θνητῶν (Roma; sec. II p. Chr.).

²⁶ Pentru frecvența numelui Titus la Tomis, vezi ISM II, p. 390 și 393 (indices).

²⁷ Vezi forma ἔρω la VÉRILHAC 1978, nr. 143 (σαρῶς ἔρω σοι); și tot acolo, nr. 119 (ἔρει).

organizare a discursului. Din păcate acesta a fost șters; dar întrucât Titus căruia îi este adresată epigrama a murit de Tânăr, primele relatări îi vizau probabil pe părinți²⁸.

Conținutul epigramei are ca teme morțile înainte de vreme și gelozia sorții (destinului). Relația dintre ele este una de tipul efect-cauză în sensul că moartea prematură - a copiilor și a tinerilor necăsătoriți –, este pusă pe seama destinului (Μοῖρα)²⁹.

Moartea apare ca eveniment firesc, deși greu și de aceea arareori recunoscut, când are loc la "vremea potrivită" sau altfel spus, în accepția stoică, atunci când individul, trăind în conformitate cu natura, și-a îndeplinit condiția și rolul³⁰. Morțile înainte de vreme, în schimb, nu sunt conforme ordinei firești sau necesității rationale a lumii și de aceea devin aberante. Ele se petrec înainte ca tinerii "să fi atins vremea nuntirii" (ISM I 231, ISM II 328), "înainte de a intra în rândul bărbaților" (ISM II 384), "încă din fragedă copilărie" (ἔτι νήπιον ούσαν), "înainte de a fi inițiată la rău" (πρίν με μυηθῆναι κακίης; ISM II 326), sau, cum plastic se exprimă într-o inscripție din Tomis "innocentiae pleno" (ISM II 354)³¹. În cazul unei morți premature (ώκυμορος) are loc o "încălcare arbitrară a unei rânduieli firești", de aici conștiința inechității, care se adaugă percepției dureroase a evenimentului³². Fatalitatea actului, care atenuează exprimarea durerii interioare este pusă pe seama destinului.

În relația părinte (strămoș) – speranță – copil (urmaș), normală în această succesiune, intervine Moīqā. Rezultatul este rezumat în ISM II 459, r. 11-12: Μοῖρ' ὄλοὴ γενέων δὲ ἐλπίδας ἐστέργισε („soarta funestă a înșelat speranțele strămoșilor”).

Hotărârea destinului (κρίσις)³³ se confundă cu providența (πρόνοια). Atitudinea de acceptare a destinului (ISM II 384) nu împiedică, însă, ca în unele epigrame, Moirele să fie, indirect, acuzate de suferințele produse; de cele mai multe ori sunt prezentate ca insensibile la durere (ἀπαθής Μοīqā: ISM II 347, 369, 377), funeste chiar (Μοīq' ὄλοὴ: ISM II 459), cu o judecată crudă (δινή κρίσις: ISM II 347 și uneltitare (τεχνησαμένης: ISM II 377)³⁴. Hotărârile lor sunt implacabile: ele stabilesc ("urzesc") totul (Μοīqai αἱ πάντα ν<έ>ουσαι)³⁵ și transformă în nenorociri situații fericite (ISM II 311)³⁶. Acțiunea lor, în grup sau singulară, are

²⁸ Nu excludem însă ca rândurile lipsă să se refere și la eventuala pregătire a Tânărului într-un gimnaziu. VÉRILHAC 1978, p. 234, nr. 160 consideră, de pildă, r. 5 din epigrama tomitană pentru Lillas ca fiind o aluzie la efebie (ISM II 384, r. 5: καὶ εἰς ἐλπίδας ἀγεσθαί).

²⁹ RĂDULESCU, BUZOIANU 2000, p. 242-243; FERARU 2006, p. 197-213.

³⁰ VLĂDUȚESCU 1984, p. 418-425. Se admite însă că, în general, curentele filosofice (epicureismul și stoicismul) au lăsat puține urme în epigramele funerare; le recunoaștem mai ales în elemente de vocabular sau în formule (sintagme); vezi VÉRILHAC 1978, p. 289-293 (Chap. IV. Les nouvelles conceptions).

³¹ Motivul morții premature la VÉRILHAC 1978, *passim*.

³² PIPPIDI 1969a p. 206-207.

³³ ISM II 347: Ω μοίρης/ἀπαθοῦς/δινή κρίσις; ISM II 384.

³⁴ Pentru alte epitete vezi și VÉRILHAC 1978, 62c (ταχινή Μοīqā); 85 (Μοīqā κακή); 94B (Μοīqā νηλειή); 94A (νηλεόθυμος Μοīqā); 101 (Μοīqā κακίστη); 143 (Μοīqā πολεμία); 154 (Μοīqā ἀεικέλιος); 173 (ἐπιμέμπτη Μοīqā) etc.

³⁵ Cu același sens νήματα Μοīqῶν (I. Mylasa 278 r. 5).

³⁶ Credem că trebuie revizuită atât lectura cât și traducerea ultimelor două rânduri

același efect funest: Ω Μοίρης ἀπαθοῦς δινὴ κρίσις ἡ τις ἐπῶρσε ἀνθρώποισιν ἔχιν λύπας ἐπωδυνίους (ISM II 347)³⁷. Confundate cu Tyche (ISM II 459) sau Fatum (IGLR 21), acțiunea lor este percepță la fel: *Fatum complevit durus pro caritate* (IGLR 21).

Un alt element răspunzător de suferințele produse este spiritul sau geniul rău (δαίμων κακός; ISM II 339). Ideea geloziei și razbunării divine pe oamenii preafericiți, ce revine frecvent în inscripții³⁸, este mai veche³⁹. Adusă ca argument istoric la Herodot⁴⁰ și tratată literar la Ovidius⁴¹, ideea îmbină credința greacă despre demonul ucigaș al copiilor și tinerilor în general (βάσκανος δαίμων) cu cea orientală a opoziției dintre două principii egale: al Binelui (ἀμεινών) și al Răului (δαίμων). Morțile premature nu se puteau datora decât acestei acțiuni duble: a demonului cu ochi răi din superstiția elenică și a zeilor vrăjmași (ἀντιθεοί) din credința răsăriteană⁴². Inscriptiile desemnează un astfel de demon (spirit) ca gelos (φθονεός: ISM II 174), funest (οὐλόμενος: ISM II 285) și rău (κακός: ISM II 339), care plin de invidie (ISM II 188) îi urmărește (ISM II 174) și "gelozește" pe oameni⁴³.

Conținutul de idei al epigramei care face obiectul intervenției noastre nu este nou; îl găsim exprimat, în diverse forme, în poezia funerară de la Tomis.

Numărul mare de epigrame între inscripțiile funerare de aici poate fi socotit un indiciu indirect al unei școli (sau atelier) de creație poetică tomitană⁴⁴. Argumente aflăm în:

- conturarea unui inventar local de termeni poetici;
- preluarea, în epigramele tomitane a unor nume de eroi cunoscuți din poemele homerice sau din cataloagele lui Hesiod cu apelativele consacrate acolo (ISM II 386);
- regăsirea în inscripțiile tomitane a unor epitete homerice (εὐμμελίς Τόμος/εὐμμελίας Τόμοι) în inscripția pentru Kladaios)⁴⁵ sau a unor cuvinte și expresii poetice, în special homerice [(ISM II 365, cu termeni regăsiți în *Iliada* VI,

din ISM II 311; pentru simetria enunțului deocamdată propunem în r. 5 φίλτατα δὲ κάκιος[τα] în loc de φίλτατα δὲ κάκιος[αν].

³⁷ Varianta de exprimare, ISM II 377: τῆς ἀπαθοῦς μοίρης ταῦτα τεχνησαμένης σπλάγχνοις· ἡμετέροις.

³⁸ ISM II 174, 188, 285, 339, 369.

³⁹ Vezi L. Gernet, A. Boulanger, *Le génie grec dans la religion*, 250, 285, 372 apud ISM II, sub nr. 369.

⁴⁰ Herodot, *Ist.* I, 32; III, 40 etc. Invidia zeilor explică la Herodot, parțial, vicisitudinile istorice; vezi Pippidi 1969b, p. 15-35 (în special, p. 21).

⁴¹ Vezi ciclul *Metamorfozelor* lui Ovidius.

⁴² Vezi problema tratată de PIPPIDI 1969a, p. 206-217. Autorul citat consideră că tot intervenția unei divinități răufăcătoare determină și protestul mut al palmelor ridicate, din partea lui Asclepiades. Vezi studiul citat și ISM II 173.

⁴³ ISM II 369: Dionysodoros, pierzându-și copiii, consideră că "a fost gelozit" (de zei): νεμεσοσήθη.

⁴⁴ Pentru activitatea literară în Pont, în general, vezi DANA 2011, p. 221-223; tot acolo observația conform căreia universalitatea temelor (mai ales a acestor *topoi* referitor la moartea prematură și caracterul efemer al vieții umane) împiedică distingerea unui specific local.

⁴⁵ AVRAM, PPEE 3145; vezi și DANA 2011, p. 188, n. 83 și p. 223.

211, XX, 241 și XXII, 481)⁴⁶;

- identificarea unor forme poetice și în epigramele latine (ISM II 242)];
- recunoașterea din partea titularilor unor epigrame a preocupărilor nu străine Muzeelor (ISM II 375)⁴⁷;
- recunoașterea, în unele epigrame, de elemente de mitologie greacă și locală⁴⁸, de prinse, cu siguranță, printr-o bună pregătire literară și transpusă ulterior în versuri.

Poezia funerară devine, astfel, o componentă a vieții spirituale tomitane și o reflectare a nivelului de educație și cultură a locuitorilor orașului.

BIBLIOGRAFIE

AVRAM, PPEE – Al. Avram, *Prosopographia Ponti Euxini Externa*, Leuven-Paris-Walpole, MA, 2013.

AVRAM, JONES 2011 – A. Avram, C. Jones, *An Actor from Byzantium in a New Epigram from Tomis*, ZPE 178 (2011), p. 126-134.

BARNEA 1972 – I. Barnea, *Relațiile provinciei Scythia Minor cu Asia Mică, Siria și Egiptul*, Pontica 5 (1972), p. 251-265.

BAILLY 1928 – M.A. Bailly, *Dictionnaire grec-français*. Rédigé avec le concours de M.E. Egger, Paris, 1928.

BERNARD 1969 – E. Bernand, *Inscriptions métriques de l'Égypte gréco-romain*, Paris, 1969.

BĂRBULESCU, RĂDULESCU 1994 – M. Bărbulescu, A. Rădulescu, *Inscripții inedite din Tomis și împrejurimi*, Pontica 27 (1994), p. 157-171.

BĂRBULESCU, BUZOIANU 2010 – M. Bărbulescu, L. Buzoianu, *Éducation, culture et religion à la lumière de deux inscriptions inédites de Tomis et son territoire*, comunicare la Colocviul româno-german de epigrafie și istorie, Constanța, 2010 (în curs de apariție).

DANA 2011 – M. Dana, *Culture et mobilité dans le Pont Euxin*, Bordeaux, 2011.

FERARU 2006 – R.M. Feraru, *Cultura în cetățile grecești de pe țărmul vestic al Mării Negre*, Timișoara, 2006.

KAIBEL 1878 – Georgius Kaibel, *Epigrammata Graeca*, Berolini, 1878.

LATYSCHEV 1965 – B. Latyschev, *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae*, Hildesheim, 1965.

PEEK, GVI – W. Peek, *Griechische Vers-Inscriften I. Grab-Epigramme*, Berlin, 1955.

PEEK, GG – W. Peek, *Griechische Grabgedichte griechisch und deutsch*, Berlin, 1960.

PIPPIDI 1969 – D.M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice. Texte și interpretări*, București, 1969; 1969a – Simbolul palmelor înălțate pe o stelă din Tomis, p. 206-217; 1969b – Omul și divinitatea în opera lui Herodot, p. 15-35.

RĂDULESCU, BUZOIANU 2000 – A. Rădulescu, L. Buzoianu, *Elemente de gândire umanistă în unele epigrafe din Dobrogea, Istro-Pontica*, Tulcea, 2000, p. 241-245.

STAAB 2011 – G. Staab, *Das Grabepigramme des Euelpistos*, ZPE 179 (2011), p. 97-102.

⁴⁶ Pentru versuri homerice preluate de poezia funerară, vezi VÉRILHAC 1978, p. 445-447.

⁴⁷ Vezi comentariu referitor la Muze din ISM II 375, la SLABOTZKY 1977, p. 132-136; DANA 2011, p. 149-153 stabilește relația dintre Muze și persoane cultivate (sau cu educație literară).

⁴⁸ AVRAM, JONES 2011, p. 126-134; STAAB 2011, p. 97-102; vezi și Bull.ép. 2012, nr. 301-302. Vezi și ISM II 197.

SLABOTZKY 1977 – Aida Slabotzky, *Some observations on SEG 24, 1081, StCl 17* (1977), p. 117-138.

VÉRILHAC 1978 – A.-M. Vérilhac, *ΠΑΙΔΕΣ ΑΩΡΟΙ. Poésie funéraire. I. Textes*, 1978.

VLĂDUȚESCU 1984 – Gh. Vlăduțescu, *Filosofia în Grecia veche*, București, 1984.

Fig. 1

Fig. 2